

ΕΚΘΕΣΗ

Για τα ηθικά ζητήματα της διαχείρισης του βιολογικού πλούτου

Εισηγητές: Τ. Βιδάλης, Α. Χάγερ – Θεοδορίδου

Συνεργασία: Δ. Ρουπακιάς

Η διαχείριση του βιολογικού πλούτου αποτελεί ένα από τα κρισιμότερα ζητήματα της εποχής μας. Εκτεταμένες και διαρκώς εντονότερες επεμβάσεις του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον για την ικανοποίηση αναγκών που διευρύνονται συνεχώς, αποκαλύπτουν α) ότι το μέλλον της ζωής σε έναν συγκεκριμένο τόπο, σε μια χώρα, αλλά και στον πλανήτη συνολικά επηρεάζεται καθοριστικά από ανθρωπογενείς παράγοντες και β) ότι υπάρχουν όρια στην αντοχή του φυσικού περιβάλλοντος, η υπέρβαση των οποίων καθιστά την αποκατάσταση πολύ δύσκολη αν όχι αδύνατη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη δική μας ζωή, αλλά και για τη ζωή όλων των έμβιων όντων.

Οι διαπιστώσεις αυτές επιβάλλουν μια κατά το δυνατόν ορθολογική προσέγγιση της αξιοποίησης βιολογικών πόρων από κάθε οργανωμένη κοινωνία. Κάθε χώρα χρειάζεται να προβληματισθεί σήμερα ειδικά ως προς τούτο και να διαμορφώσει ανάλογα συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις: αποφάσεις για την εκμετάλλευση φυσικών πόρων (έδαφος, νερό) και χρήσης γης, για τον προσανατολισμό της γεωργικής παραγωγής και της κτηνοτροφίας, για τη διατήρηση των οικοσυστημάτων, για την προστασία ιδιαίτερων βιολογικών ειδών και την προστασία της βιοποικιλότητας εν γένει, για την έρευνα στη βιοτεχνολογία και την εφαρμογή των αποτελεσμάτων της.

Στην παρούσα έκθεση επιχειρούμε να παρουσιάσουμε τις βασικές παραμέτρους αυτού του προβληματισμού επικεντρώνοντας στη διαχείριση του βιολογικού πλούτου και προσπαθώντας να εντοπίσουμε ειδικές περιοχές προτεραιοτήτων για τη χώρα μας. Πρόκειται, βέβαια, για μια απλή αφηγηρία που χρειάζεται να αναπτυχθεί τόσο σε έκταση όσο και σε βάθος σε μελλοντικές επεξεργασίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΙΣ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

1 Βιοποικιλότητα και οφέλη για τον άνθρωπο

Ο βιολογικός πλούτος μιας χώρας είναι ουσιαστικά συνώνυμος του συνόλου της βιοποικιλότητας. Παρά το γεγονός ότι η βιοποικιλότητα σαν όρος χρησιμοποιείται κατά κόρον και θεωρείται ότι έχει κοινώς αποδεκτό περιεχόμενο υπάρχουν διαφορετικοί ορισμοί ως προς το βιολογικό περιεχόμενο που δίνεται. Ο πιο περιεκτικός ορισμός είναι «η ποικιλία της ζωής σε όλα τα επίπεδα οργάνωσής της» (Gaston and Spicer, 2004). Αναλυτικότερα, βιοποικιλότητα παρουσιάζεται (I) στο επίπεδο των γονιδίων (γενετική ποικιλότητα, αναφέρεται στο σύνολο των γενετικών χαρακτηριστικών κάθε είδους), (II) στο επίπεδο των οργανισμών (ποικιλότητα ειδών, αναφέρεται στο σύνολο των ειδών ενός οικοσυστήματος ή μιας περιοχής) και (III) στο επίπεδο των οικοσυστημάτων (οικολογική ποικιλότητα, σύνολο διαφορετικών οικοσυστημάτων μιας περιοχής) (Gaston and Spicer, 2004).

Η αξία που αποδίδεται σήμερα διεθνώς στη βιοποικιλότητα αποτυπώνεται στη Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα, στην οποία κατέληξε η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, στο Rio de Janeiro το 1992. Στη σύμβαση αυτή δίνεται ο εξής ορισμός: «η παραλλακτικότητα των ζωντανών οργανισμών κάθε προέλευσης, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των χερσαίων, θαλασσίων, και άλλων υδάτινων οικοσυστημάτων, και οικολογικών συμπλεγμάτων των οποίων αποτελούν τμήμα [στον όρο βιοποικιλότητα] συμπεριλαμβάνεται η ποικιλότητα εντός των ειδών, μεταξύ ειδών και [η ποικιλότητα] των οικοσυστημάτων».

Ποιοι λόγοι όμως οδήγησαν στην ανάδειξη της προστασίας της βιοποικιλότητας στο επίπεδο πανανθρώπινης αξίας; Από φιλοσοφική άποψη, σημαντική ήταν ασφαλώς η συμβολή του κινήματος του «περιβαλλοντισμού». Το κίνημα αυτό προέβαλε ριζοσπαστικές, όσο και αμφιλεγόμενες προσεγγίσεις, όπως_ιδίως την αναγνώριση

δικαιωμάτων στη φύση, αντίστοιχων προς τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου (ανασκόπηση: Ρ. Φ. Νας, 1989), ζήτημα για το οποίο υπάρχει αντιπαράθεση με τον ανθρωποκεντρισμό των περισσότερων φιλοσοφικών συστημάτων.

Ανεξάρτητα, όμως, από διαφοροποιήσεις στις φιλοσοφικές προσεγγίσεις, είναι βέβαιο ότι υπάρχουν συγκεκριμένα οφέλη για τον άνθρωπο από την ύπαρξη βιοποικιλότητας τα οποία συνηγορούν στην προστασία της, κάποια άμεσα, οικονομικά ή μη και άλλα έμμεσα και λιγότερο ορατά (Wilson, 1988). Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κυρίως οικονομικά οφέλη στη γεωργία και κτηνοτροφία, στην επιστήμη, στην ιατρική και στη βιομηχανία υλικών. Πράγματι, κάθε είδους μορφή ζωής μπορεί δυνητικά να αξιοποιηθεί για τη βελτίωση ή ανακάλυψη νέων καλλιεργούμενων ειδών, ουσιών ή μεθόδων θεραπείας και ανανεώσιμης πρώτης ύλης για την παραγωγή βιομηχανικών υλικών (για την οικοδομή, τη βιομηχανία ένδυσης κ.α.) αντίστοιχα. Όσο μεγαλύτερη είναι η ποικιλότητα των ειδών τόσο μεγαλύτερες είναι και οι πιθανότητες ανακάλυψης «αξιοποιήσιμων» ιδιοτήτων ανάμεσα στα υπάρχοντα είδη. Τα οφέλη αυτά για τον άνθρωπο από την ύπαρξη αυξημένης βιολογικής ποικιλότητας γίνονται ίσως περισσότερο προφανή εάν συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι οι περιβαλλοντικές συνθήκες και οι ανθρώπινες συνήθειες αλλάζουν. Ως αποτέλεσμα εμφανίζονται νέες ανάγκες τόσο στη γεωργία όσο και στην υγεία παραδείγματος χάριν για καλλιεργήσιμα είδη που να είναι παραγωγικά υπό νέες κλιματικές συνθήκες ή θεραπείες για νεοεμφανιζόμενες ασθένειες, αντίστοιχα.

Ένα άλλο άμεσο όφελος της βιοποικιλότητας είναι η αισθητική και συναισθηματική αξία που έχει για τον άνθρωπο και η θετική επίδρασή της στην ποιότητα ζωής του.

Τέλος η βιοποικιλότητα σε ορισμένες περιπτώσεις είναι μέρος της πολιτισμικής κληρονομιάς κάθε χώρας, δικαιολογώντας έναν ακόμη λόγο προστασίας της (π.χ. ιστορικά δένδρα όπως η ελιά του Πλάτωνα, το αμπέλι του Πανσανία ή οικοσυστήματα όπως ο εθνικός δρυμός του Ολύμπου, το Δέλτα του Έβρου, το δάσος της Δαδιάς κ.α.).

Ένα έμμεσο, αλλά ενδεχομένως σημαντικότερο από όλα τα παραπάνω, όφελος της βιοποικιλότητας για τον άνθρωπο προέρχεται από τη συμβολή της στη σταθερότητα των οικοσυστημάτων, τα οποία τελικά υποστηρίζουν και την ανθρώπινη ζωή (McCann, 2000). Στην περίπτωση αυτή δεν είναι προφανής η σημασία που έχει κάθε είδος ξεχωριστά καθώς δεν είναι πλήρως γνωστοί οι μηχανισμοί και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ ειδών και ατόμων που οδηγούν στην καλή λειτουργία ενός

οικοσυστήματος. Όμως θεωρείται ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της συνολικής βιοποικιλότητας ενός οικοσυστήματος ή μιας περιοχής και της επιβίωσης, σταθερότητας και παραγωγικότητας των οικοσυστημάτων.

Η απόδειξη της θετικής αυτής συσχέτισης απασχολεί την επιστημονική κοινότητα. Η επιστημονική αναζήτηση έχει ξεκινήσει από τον 19^ο αιώνα ακόμα και αρχικά βασιζόταν σε θεωρητικά επιχειρήματα και λιγότερο σε πειραματικά δεδομένα. Σήμερα επιχειρείται η απόδειξή της στην πράξη η οποία όμως εμφανίζει δυσκολίες, επιβεβαιώνοντας την πολυπλοκότητα των σχέσεων μεταξύ των ποικίλων μορφών ζωής, όλων των βαθμίδων οργάνωσης. Γενικά όμως θεωρείται ότι η μείωση της βιοποικιλότητας οδηγεί στην υποβάθμιση ενός οικοσυστήματος (Tilman, 2000).

Η βιοποικιλότητα δεν περιορίζεται στα άγρια είδη της χλωρίδας και πανίδας αλλά υπάρχει και ανάμεσα σε εξημερωμένα είδη καλλιεργούμενων φυτών ή οικόσιτων ζώων, με τη μορφή των ποικιλιών ή φυλών αντίστοιχα. Στην περίπτωση αυτή η διατήρηση, για παράδειγμα, των τοπικών ποικιλιών οι οποίες μπορεί να είναι λιγότερο παραγωγικές αλλά έχουν παράλληλα μειωμένες απαιτήσεις σε εισροές (π.χ. είναι περισσότερο ανθεκτικές στην ξηρασία άρα είναι παραγωγικές υπό συνθήκες μειωμένης άρδευσης ή είναι ανθεκτικές σε εχθρούς και ασθένειες επομένως απαιτούν λιγότερη χρήση χημικών) και οι οποίες έχουν αντικατασταθεί από τις σύγχρονες ποικιλίες, μπορεί να αποβεί σωτήρια για την άντληση γονιδίων προς αντιμετώπιση ειδικών προβλημάτων σήμερα και στο μέλλον.

2 Βιολογικός πλούτος της Ελλάδας

Η λεκάνη της Μεσογείου και ιδιαίτερα η Ελλάδα περιλαμβάνονται ανάμεσα στα λεγόμενα «θερμά σημεία» βιοποικιλότητας του πλανήτη, περιοχές δηλαδή ιδιαίτερα υψηλής πυκνότητας βιολογικών ειδών (Myers *et al.*, 2000). Η υψηλή αυτή βιοποικιλότητα ενδεχομένως οφείλεται στη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, στη γεωλογική της ιστορία, στην ποικιλομορφία του γεωγραφικού αναγλύφου και την παρουσία μεγάλου εύρους κλιματικών συνθηκών (από αλπικές μέχρι υποτροπικές). Χάρis στους ίδιους λόγους εκτός από την πολυμορφία ειδών μεγάλη είναι και η ποικιλότητα των οικοσυστημάτων και ενδιαιτημάτων της χώρας. Ενδεικτικά, ανάμεσα στα κράτη μέλη της ΕΕ η χώρα μας κατέχει τη δεύτερη μεγαλύτερη ποικιλότητα σε ανώτερα φυτά. Συνολικά υπολογίζεται ότι η ελληνική πανίδα

περιλαμβάνει από 30 έως 50 χιλιάδες είδη και η χλωρίδα περισσότερα από 6.300 είδη και υποείδη ανωτέρων φυτών (Legakis *et al.*, 1998). Από τα γνωστά είδη το 4% των ανώτερων φυτών και το 22% των σπονδυλωτών ζώων της Ελλάδος θεωρούνται απειλούμενα (ΕΚΠΑΑ, 2002 και Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία, 1992).

3 Κυριότεροι ανθρωπογενείς κίνδυνοι για τη βιοποικιλότητα στην Ελλάδα

Η καταστροφή ή αλλαγή των ενδιακτημάτων, δηλαδή του φυσικού ή οικολογικού περιβάλλοντος στο οποίο ζουν πληθυσμοί ενός είδους ή κοινότητες ειδών, είναι μια από τις σημαντικότερες απειλές της βιοποικιλότητας της Ελλάδας. Σύμφωνα με έκθεση του Εθνικού Κέντρου Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης η γεωργία, η αλιεία, οι εξορυκτικές δραστηριότητες, οι δραστηριότητες μεταποίησης, οι κατασκευές και ο τουρισμός είναι οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα που επηρεάζουν δυσμενώς άμεσα ή έμμεσα (μέσω της ρύπανσης φυσικών πόρων) τη βιοποικιλότητα (ΕΚΠΑΑ, 2002).

Η καταστροφή των ενδιακτημάτων συντελείται με την αύξηση της συχνότητας των πυρκαγιών αλλά και τις εκχερσώσεις και την αλλαγή χρήσεων της γης. Τα δάση της Μεσογείου καίγονται από φυσικά αίτια περίπου κάθε 30-50 χρόνια ή και αραιότερα. Πολλά από τα είδη φυτών που ενδημούν είναι μάλιστα προσαρμοσμένα στη φωτιά με την έννοια ότι χρειάζονται τις υψηλές θερμοκρασίες ώστε να βλαστήσουν οι σπόροι τους, όπως παραδείγματος χάριν τα πεύκα. Παρόλ' αυτά ανθρωπογενή αίτια αυξάνουν τη συχνότητα και την ένταση των πυρκαγιών με αποτέλεσμα να μειώνονται οι πιθανότητες αναγέννησής τους (Rundel, 1998).

Η γεωργία είναι από τις ανθρώπινες παραγωγικές δραστηριότητες με τις μεγαλύτερες περιβαλλοντικές επιπτώσεις στη χώρα μας. Κι αυτό όχι μόνο ως αποτέλεσμα των γεωργικών πρακτικών που ακολουθούνται αλλά κυρίως λόγω του μεγάλου ποσοστού του συνολικού εδάφους της χώρας, περί το 70-80%, που χρησιμοποιείται για τη δραστηριότητα αυτή. Η επιβάρυνση του περιβάλλοντος έχει άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα λόγω της κατανάλωσης μεγάλων ποσοτήτων νερού, τη χρήση χημικών σκευασμάτων για λίπανση ή αντιμετώπιση εχθρών των καλλιεργειών με αποτέλεσμα την επιβάρυνση των νερών, της μηχανοποίησης των καλλιεργητικών μεθόδων που επηρεάζουν την ποιότητα του εδάφους. Άμεσες

επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα, τόσο φυσικών όσο και εξημερωμένων ειδών έχει η μονοκαλλιέργεια κυρίως βελτιωμένων ποικιλιών υψηλών αποδόσεων. Η κατανάλωση νερού από τη γεωργία στη χώρα είναι από τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα καθώς τα αποθέματα νερού είναι περιορισμένα και τα αρδευτικά συστήματα που χρησιμοποιούνται είναι από τα λιγότερο αποδοτικά στην Ευρώπη. Δεν έχουν αξιοποιηθεί επαρκώς τα νέα και αποδοτικά συστήματα άρδευσης και η κατασπατάληση αυτή των υδάτινων αποθεμάτων θα δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στις επερχόμενες γενεές.

Ο μαζικός τουρισμός που προσανατολίζεται κυρίως στις παράκτιες περιοχές ενέχει κινδύνους και έχει οδηγήσει σε σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών και αλλαγή στη χρήση της γης. Ο τουρισμός ιδιαίτερα οδηγεί στην ολοένα μεγαλύτερη οικοδομική δραστηριότητα στα παράλια και στην υποβάθμιση υδατικών οικοσυστημάτων. Πάντως η μετακίνηση των ανθρώπινων πληθυσμών και η εγκατάλειψη αγροτικών και κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων υπέρ του τουρισμού είχε σε κάποιες περιπτώσεις ως αποτέλεσμα την αύξηση των δασικών εκτάσεων. Για παράδειγμα μελέτη σε μια περιορισμένη περιοχή της Δυτικής Κρήτης, που όμως περιελάμβανε όλους τους τύπους μεσογειακών οικοσυστημάτων, έδειξε ότι μεταξύ του 1945 και του 1989 αυξήθηκαν σε έκταση τα κωνοφόρα δάση σε βάρος των άλλων τύπων (Papanastasis and Kazaklis 1998). Η παρατήρηση αυτή καταδεικνύει τις επιπτώσεις της υπερβόσκησης στο οικοσύστημα μιας περιοχής, αλλά και τη δυνατότητα αναστροφής της υποβάθμισης ενός οικοσυστήματος όταν η χρήση γης μεταβληθεί.

Οι επιπτώσεις της βιομηχανίας στη βιοποικιλότητα εντοπίζονται στη ρύπανση των φυσικών πόρων και κυρίως της ατμόσφαιρας και του υδάτινου ορίζοντα. Το πρόβλημα είναι εντονότερο καθώς σε πολλές περιπτώσεις δεν τηρούνται οι κανόνες προστασίας του περιβάλλοντος.

Τέλος, άμεσος κίνδυνος για τη βιοποικιλότητα, σε αντίθεση με τους παραπάνω έμμεσους αλλά ιδιαίτερα σημαντικούς κινδύνους, είναι το κυνήγι και η συλλογή ειδών όταν αυτά γίνονται ανεξέλεγκτα, χωρίς να τηρούνται οι σχετικοί κανονισμοί (π.χ. περίοδοι κυνηγιού, περιορισμοί στον αριθμό κ.α..) (Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία, 1992).

4 *Επιστημονική γνώση και ερευνητική δραστηριότητα*

Πανεπιστημιακά τμήματα και σχολές με βιολογική, γεωπονική ή περιβαλλοντική κατεύθυνση, τα ερευνητικά ινστιτούτα του Εθνικού Ιδρύματος Αγροτικών Ερευνών (ΕΘΙΑΓΕ), το Εθνικό Κέντρο Θαλασσίων Ερευνών, το Ινστιτούτο Θαλάσσιας Βιολογίας στην Κρήτη, το Μπενάκειο Φυτοπαθολογικό Ινστιτούτο, ΜΚΟ όπως η Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία, η Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Γουλιανδρή, η WWF, η Greenpeace, ο Αρκτούρος κ.α. είναι μερικοί από τους φορείς που παράγουν γνώση και μπορούν να συμβάλλουν περισσότερο στο μέλλον (Legakis et al., 1998). Εκτός από την πρωτογενή γνώση, όμως, απαραίτητη είναι και η συστηματοποίηση και αξιοποίησή της για την κατάρτιση στρατηγικής προστασίας στην πράξη.

Παρά την ιδιαίτερα σημαντική βιοποικιλότητα της χώρας, ή ενδεχομένως και εξαιτίας αυτής, υπάρχουν σημαντικά κενά γνώσης αναφορικά με βιολογικά (κύκλοι ζωής), οικολογικά (απαιτήσεις ενδιαιτημάτων) και πληθυσμιακά (μεγέθη και διακύμανση των πληθυσμών) χαρακτηριστικά ειδών της πανίδας και της χλωρίδας. Τα κενά αυτά γνώσης δυσκολεύουν το έργο της προστασίας της βιοποικιλότητας. Επίσης υπάρχει έλλειψη συστηματοποίηση της υπάρχουσας γνώσης σε εύκολα προσβάσιμη μορφή (βάσεις δεδομένων) που να μπορούν να αξιοποιηθούν και να αναπτυχθούν περαιτέρω.

Με την έκρηξη της γενετικής και της βιοτεχνολογίας η μελέτη της χλωρίδας και της πανίδας στο πεδίο περιήλθε, για πολλούς λόγους, σε δεύτερη μοίρα. Σήμερα όμως είναι εμφανές ότι οι γνώσεις από το πεδίο δεν είναι επαρκείς και απαιτείται συνειδητή στροφή. Αυτό δεν είναι και τόσο εύκολη υπόθεση, καθώς οι κλασσικοί «φυσιολίφες» είναι υπό εξαφάνιση. Η χρηματοδότηση σχετικών δράσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση αναμένεται να είναι ένα αρχικό κίνητρο για την αναθέρμανση οικολογικών μελετών πεδίου.

Για τις ανάγκες καταγραφής των περιοχών της χώρας μας που πληρούσαν τα κριτήρια ένταξης στο δίκτυο NATURA 2000 λόγω της παρουσίας τύπων οικοτόπων και οικοτόπων ειδών που κρίνονται ότι πρέπει να προστατευθούν (βάσει της ευρωπαϊκής

οδηγίας 92/43/EK) και την κατάρτιση εθνικού «Επιστημονικού Καταλόγου»¹ συνεργάστηκαν επιτυχώς πάνω από 100 επιστήμονες. Δυστυχώς το δίκτυο αυτό των επιστημόνων που δημιουργήθηκε δεν αξιοποιήθηκε περαιτέρω. Το 2003, προς εκπλήρωση των υποχρεώσεων που ανέλαβε η χώρα μας για την προστασία της βιοποικιλότητας (επικυρώνοντας την κοινοτική οδηγία 92/43 για τους οικοτόπους), συστήθηκε η Εθνική Επιτροπή Φύση². Αποστολή της είναι ο συντονισμός των δράσεων προστασίας των προστατευόμενων περιοχών και θα μπορούσε να αποτελέσει συντονιστή της εθνικής στρατηγικής και όσον αφορά την έρευνα στο πεδίο αυτό. Έλλειψη κονδυλίων όμως οδήγησε την επιτροπή σε αδράνεια. Πρόσφατα στα πλαίσια της κοινοτικής δράσης “LIFEWATCH: Science and Technology Infrastructure for Biodiversity Data and Observatories” η Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) προκήρυξε διαγωνισμό για την ανάληψη του συντονισμού της έρευνας της βιοποικιλότητας στη χώρα.

¹ Πίνακας βιοτόπων που περιλαμβάνονται στο δίκτυο NATURA είναι διαθέσιμος στον ιστοτόπο του δικτύου ερευνητών διαχείρισης περιβάλλοντος:

http://natura.minenv.gr/natura/server/user/biotopoi_list.asp?lng=GR

² ΥΑ ΦΕΚ 1589Β' (23/12/2002)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΗΘΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Η διαχείριση του βιολογικού πλούτου στον πολιτισμό μας συνδέεται με τρεις κυρίως όρους που θέτουν το ηθικοκοινωνικό πλαίσιο της σχετικής συζήτησης: τη βιώσιμη (ή αειφόρο) ανάπτυξη (sustainable development), την αξία της βιοποικιλότητας και τα «δικαιώματα των μελλοντικών γενεών». Οι όροι αυτοί μπορούν να συσχετισθούν κατά διάφορους τρόπους, όπως αναλύεται στη συνέχεια.

1 Βιώσιμη ανάπτυξη

Ο όρος εμφανίζεται στη δεκαετία του 1980 και υποδηλώνει τη χρήση των φυσικών πόρων κατά τρόπο που να παραμένει διαρκώς δυνατή η ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών στο μέλλον. Με άλλη διατύπωση, η βιώσιμη ανάπτυξη εξασφαλίζει τις παρούσες ανάγκες μας, χωρίς να υπονομεύει τις αντίστοιχες ανάγκες των μελλοντικών γενεών³.

Η περιβαλλοντική βιωσιμότητα θεωρείται μέρος της βιώσιμης ανάπτυξης. Η οικονομική, η κοινωνικοπολιτική και η πολιτισμική βιωσιμότητα (ιδίως σε σχέση με τη διατήρηση αυτόχθονων πληθυσμών) αποτελούν επίσης κρίσιμες διαστάσεις, που πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη, σε μια δύσκολη προσπάθεια εξισορρόπησης αντικρουόμενων αιτημάτων και συμφερόντων.

Ειδικά η περιβαλλοντική βιωσιμότητα συνδέεται συχνά με τον όρο «πράσινη ανάπτυξη», που δίνει προτεραιότητα στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Κάτι τέτοιο, δυνάμει, είναι ενδεχόμενο να συγκρούεται με τις άλλες διαστάσεις της βιωσιμότητας, ιδίως με την οικονομική, π.χ. στην περίπτωση του αιτήματος να διατηρηθούν πάση θυσία ορισμένα φυσικά είδη σε χώρες οι οποίες δεν διαθέτουν επαρκείς οικονομικούς πόρους. Από μια άλλη σκοπιά, ωστόσο, η απαίτηση του συνδυασμού των διαφορετικών διαστάσεων της βιωσιμότητας γεννά νέες ανάγκες

³ Τον όρο καθιέρωσε η αναφορά της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Brundtland Report, 1987).

και, αντίστοιχα, ευκαιρίες για οικονομικές «μεταβιομηχανικές» πρωτοβουλίες, που παλαιότερα δεν υπήρχαν, με την αξιοποίηση των τεχνολογιών της πληροφορικής⁴.

Η ευρύτατη χρήση του όρου «βιώσιμη ανάπτυξη», σήμερα, και η σύνδεσή του από την αντίστοιχη διεύθυνση του ΟΗΕ με μια πληθώρα τομέων και δραστηριοτήτων, δικαιολογεί την κριτική που ασκείται για το ότι στην πραγματικότητα αυτός έχει χαμηλή εξηγητική αξία, όσο και αν υπάρχουν προσπάθειες να καθιερωθούν συστήματα ποσοτικής μέτρησης του βαθμού «βιωσιμότητας» με διάφορους δείκτες. Ανεξάρτητα από αυτό το πρόβλημα, ως ηθικοκοινωνικό αίτημα η βιώσιμη ανάπτυξη θέτει ερωτήματα σε διάφορα επίπεδα.

Το πρώτο γενικό ερώτημα είναι αν αντιστοιχεί σε κάποια ισχυρή αξία, που να δικαιολογεί έναν τόσο ευρύ αναπροσανατολισμό κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων. Η απάντηση που φαίνεται να επικρατεί είναι ότι τέτοια αξία μπορεί να συνιστά η εξασφάλιση της επιβίωσης του ανθρώπινου είδους στο μέλλον, από όπου προκύπτει κάποια ευθύνη μας για τις μελλοντικές γενιές. Μια άλλη απάντηση (του «περιβαλλοντισμού» ή της λεγόμενης «βαθιάς οικολογίας») προκρίνει την αυταξία της Φύσης, προτείνοντας την εγκατάλειψη του ανθρωποκεντρισμού που χαρακτηρίζει την ανάπτυξη των κοινωνιών έως σήμερα.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά την έκταση των περιορισμών που μπορεί να συνεπάγεται η βιώσιμη ανάπτυξη. Είναι, π.χ., θεμιτοί περιορισμοί της εθνικής κυριαρχίας ιδίως αναπτυσσόμενων χωρών για χάρη της διατήρησης του φυσικού πλούτου (π.χ. τα μεγάλα δάση του Αμαζονίου) ή φυσικών πόρων (π.χ. του νερού), που αποτελούν αγαθά υπερεθνικής ή και παγκόσμιας εμβέλειας; Ή μήπως η επιβίωση των τοπικών πληθυσμών θα πρέπει να θεωρηθεί απόλυτη προτεραιότητα που δικαιολογεί την άμετρη κατανάλωση φυσικών πόρων, αντίστοιχα με ό,τι συνέβη στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης σε προηγούμενους αιώνες;

Και, κατ' επέκταση: μπορούμε να σκεφθούμε κάποιο μέτρο δικαιοσύνης στην κατανομή των υποχρεώσεων που συνεπάγεται η βιώσιμη ανάπτυξη, ακόμη και στο επίπεδο τοπικών ή και ατομικών δραστηριοτήτων; Δικαιολογείται, έτσι, η «εξαγορά» της ρύπανσης από βιομηχανίες («ο ρυπαίνων πληρώνει») ή η ίδια εντατική εκμετάλλευση φυσικών πόρων από παραδοσιακές καλλιέργειες, όπως στο παρελθόν, και ποια είναι τα όρια, εν όψει της διατήρησης της βιωσιμότητας;

⁴ Αυτές προωθούνται, μάλιστα, από τις οικονομικές σχολές ορισμένων πανεπιστημίων (π.χ. το Center for Sustainable Global Enterprise /Cornell Univ. ή το Erb Institute for Global Sustainable Enterprise / Univ. of Michigan).

Το τρίτο ερώτημα αφορά τη ρύθμιση των αναγκών των σύγχρονων κοινωνιών είτε σε παγκόσμιο είτε σε εθνικό είτε σε τοπικό επίπεδο. Αν οι σημερινές συνθήκες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας υπαγορεύουν έναν λιγότερο ή περισσότερο ελεύθερο καθορισμό αναγκών, κάποια γενική ρύθμιση – που για ορισμένους θα οδηγούσε ακόμη και σε προβιομηχανικές αντιλήψεις ζωής – φαίνεται να αντίκειται σε μια θεμελιώδη συνθήκη τόσο συλλογικής όσο και ατομικής ελευθερίας. Το ερώτημα, εδώ, μπορεί να είναι και πρακτικό: ακόμη και αν θεωρηθεί ηθικά δικαιολογημένη η βιώσιμη ανάπτυξη, είναι πρακτικά εφαρμόσιμο ένα τόσο γενικό σχέδιο για την οικονομία και την κοινωνία και ποιος μπορεί να το εξασφαλίσει;

Η ρύθμιση των αναγκών, πάντως, φαίνεται ότι πλέον δεν αποτελεί απλώς ένα πολιτικό αίτημα. Το γεγονός ότι, σε τελική ανάλυση, οι ανθρώπινες δραστηριότητες για την ικανοποίησή τους οδηγούν σε μια διαρκώς αυξανόμενη κατανάλωση ενέργειας, η κατάληξη της οποίας είναι η αύξηση της θερμοκρασίας στον πλανήτη – με τις γνωστές συνέπειες του «φαινομένου του θερμοκηπίου» - δείχνει ότι η ρύθμιση επιβάλλεται ευθέως ως απλή αλλά απολύτως αναγκαία συνθήκη για την επιβίωση του είδους μας, ανεξάρτητα από οποιεσδήποτε πολιτικές σκοπιμότητες.

Ωστόσο δε λείπουν σκεπτικιστές επιστήμονες που υποστηρίζουν ότι ο όρος βιώσιμη ανάπτυξη είναι αντιφατικός καθώς κάθε περαιτέρω ανάπτυξη, ακόμα και με μειωμένο ρυθμό σε σύγκριση με το σημερινό, οδηγεί μοιραία στην καταστροφή του πλανήτη λόγω της αναπόφευκτης θερμικής ρύπανσης (Καλοπίσης, 2001). Η θέση αυτή, έστω και αν απορρίπτει οποιοδήποτε αίτημα ανάπτυξης δεν αρνείται πάντως την ανάγκη της ρύθμισης για την προστασία του περιβάλλοντος.

2 Η αξία της βιοποικιλότητας

Η αντίληψη της βιοποικιλότητας ως αξίας αποτελεί το δεύτερο όρο, που πρέπει να εξετάσουμε.

Η βιοποικιλότητα αντιπροσωπεύει έναν «πλούτο» βιολογικών πόρων, που εκμεταλλευόμαστε για ποικίλες ανάγκες μας (τροφή, υγεία, ντύσιμο, κατοικία κ.λπ.). Σήμερα, θεωρείται ότι απειλείται, εξ αιτίας της ρύπανσης του περιβάλλοντος, της επέκτασης του αστικού χώρου, της καταστροφής ενδιαιτημάτων ορισμένων ειδών,

αλλά και της εισαγωγής ξένων φυτικών ή ζωικών ειδών σε έναν συγκεκριμένο τόπο, που έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή εξαφάνιση τοπικών ειδών⁵.

Ακριβώς ως «πλούτος» βιολογικών πόρων, η βιοποικιλότητα κατανοείται και ως αγαθό άξιο προστασίας, εκτός από απλό πραγματικό δεδομένο της φύσης. Η διατήρηση των ειδών της σημερινής εποχής συνιστά, έτσι, μια αξία για τον πολιτισμό μας, ανεξάρτητα αν γνωρίζουμε ότι στην ιστορία του πλανήτη μας το περιεχόμενο της βιοποικιλότητας μεταβάλλεται διαρκώς, ότι δηλαδή έχουν εξαφανισθεί, αλλά και εμφανισθεί – και εξακολουθούν να εξαφανίζονται ή να εμφανίζονται – εκατομμύρια είδη. Η ρευστότητα αυτή είναι μεν φυσική – ενδογενής ιδιότητα της ζωής και αποτέλεσμα των μεταβαλλόμενων περιβαλλοντικών αλλαγών – ωστόσο γνωρίζουμε πια ότι η παρέμβαση ενός ειδικά είδους – του ανθρώπου – μπορεί να αποτελέσει μια κρίσιμη παράμετρο της (Markl: 38, 40). Κατά τούτο η κατάσταση της βιοποικιλότητας εξαρτάται αναπόδραστα από δικές μας αποφάσεις και δραστηριότητες, οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές κ.λπ., και έτσι αποκτά νόημα η συζήτηση περί της αξίας της.

Η φροντίδα για τη διατήρηση του πλούτου των βιολογικών πόρων αποτελεί επίσης ένα κεφάλαιο του ζητήματος της βιώσιμης ανάπτυξης. Προκύπτουν όμως και εδώ ορισμένα ερωτήματα.

Με δεδομένες, π.χ., τις άλλες διαστάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης, που κάποτε μπορεί να μην συμβιβάζονται με τη διατήρηση ορισμένων ειδών, για λόγους οικονομικούς (όπως υπερβολικό κόστος σε υποδομές για άγρια ζώα κ.λπ.) ή κοινωνικούς (ανάπτυξη χωρών του Τρίτου Κόσμου, που προϋποθέτει επεμβάσεις μεγάλης εμβέλειας στο περιβάλλον, διατήρηση ορισμένων παραδοσιακών επαγγελλμάτων κ.λπ.), υπάρχουν άραγε όρια στη διατήρηση της βιοποικιλότητας; Στο ίδιο πλαίσιο, πρέπει να υποθέσουμε ίσως κάποια ιεράρχηση στην αξία των ειδών και με ποια κριτήρια;

Έπειτα, με δεδομένη την ραγδαία ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας, είμαστε απερίοριστα ελεύθεροι να αλλάζουμε το περιεχόμενο της βιοποικιλότητας εισάγοντας νέα είδη (ακόμη και εντελώς «απρόβλεπτα», με την αξιοποίηση των μεθόδων της γενετικής μηχανικής); Μπορούμε να κάνουμε κάτι τέτοιο, ακόμη και όταν υπάρχει κίνδυνος εξαφάνισης άλλων φυσικών ειδών από την επαφή τους με τα νέα;

Τέτοια ερωτήματα επιδέχονται πολλές απαντήσεις, ωστόσο αξίζει να παρατηρήσουμε ότι η αξία της βιοποικιλότητας νοείται πάντως σε συνάρτηση με τις ανάγκες μας.

⁵ Η ελεύθερη κυκλοφορία γενετικά τροποποιημένων οργανισμών (π.χ. ψαριών) επέφερε σε ορισμένες περιπτώσεις ανάλογα αποτελέσματα.

Φαίνεται έτσι μάλλον σχετική και όχι απόλυτη, όπως θα μπορούσε να υποστηριχθεί από απόψεις που αρνούνται την «ανθρωποκεντρική» προσέγγιση, υποστηρίζοντας μια διεύρυνση της έννοιας των ηθικών υποκειμένων και πέρα από τον άνθρωπο.

3 *Τα «δικαιώματα των μελλοντικών γενεών»*

Ο τρίτος όρος που μας ενδιαφέρει είναι τα λεγόμενα «δικαιώματα των μελλοντικών γενεών». Ο όρος θέλει να τονίσει την ευθύνη μας απέναντι στις γενιές που έρχονται, δεσμευοντάς μας με την ισχυρή έννοια του «δικαιώματος». Αναγνωρίζονται, έτσι, ως «υποκείμενα δικαιωμάτων» άνθρωποι (ή πληθυσμοί) που ακόμη δεν έχουν υπάρξει. Υπάρχει, για τον λόγο αυτόν, έντονη αμφισβήτηση ως προς τη δόκιμη χρήση αυτής της ορολογίας, αφού οι μελλοντικοί άνθρωποι θεωρούνται μεταξύ άλλων «χρονικά απομακρυσμένοι» και «απροσδιόριστοι» (Partridge: *passim*).

Πάντως, εκείνο που δεν αμφισβητείται είναι ένα ηθικό καθήκον «αλληλεγγύης» μεταξύ των γενεών. Αυτό το καθήκον αναλύεται σε περισσότερες ειδικές «ευθύνες» (κατά την ορολογία της σχετικής διακήρυξης της UNESCO), που δεν σχετίζονται αποκλειστικά με την προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. υπάρχει ευθύνη για τη διατήρηση της ελευθερίας επιλογής σε όλα τα επίπεδα των μελλοντικών γενεών, για τη διατήρηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας και κληρονομιάς, για την ειρήνη, την ανάπτυξη και εκπαίδευση, την αποφυγή κοινωνικών διακρίσεων). Η διατήρηση και διαιώνιση του ανθρώπινου είδους, η προστασία της ποικιλομορφίας του ανθρώπινου γονιδιώματος, η προστασία της ζωής στον πλανήτη και της βιοποικιλότητας, όπως και η γενικότερη προστασία του περιβάλλοντος αποτελούν βέβαια κρίσιμες εκφάνσεις αυτού του καθήκοντος.

Είδαμε παραπάνω ότι η ευθύνη μας απέναντι στις μελλοντικές γενιές δικαιολογεί ηθικά την προβληματική της βιώσιμης ανάπτυξης. Το κρίσιμο ερώτημα που ωστόσο παραμένει, είναι πού εντοπίζουμε την πηγή ή το θεμέλιο αυτού του τόσο ισχυρού ηθικού μας καθήκοντος.

Από πρώτη άποψη, πρόκειται εδώ για ένα «ατελές καθήκον» (όπως π.χ. αυτά της ευγένειας, της φιλανθρωπίας κ.λπ., σύμφωνα με την καντιανή διάκριση). Ίσως όμως η λύση αυτή να μην ανταποκρίνεται στην ισχυρή δέσμευση που φαίνεται να αποδεχόμαστε.

Θα μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί μια ωφελιμιστική θεμελίωση, κατά την οποία ο αυτοπεριορισμός μας για χάρη των επομένων βελτιώνει τελικά και την παρούσα

κατάστασή μας, αφού οδηγεί σε μια λογική και άρα ανανεώσιμη εκμετάλλευση των (πεπερασμένων) φυσικών πόρων.

Η τρίτη εκδοχή θα ήταν η εξακολούθηση της έρευνας στο πεδίο των «δικαιωμάτων» - ή έστω «συμφερόντων» - , όπου είτε θα πρέπει να ξεπερασθούν οι δυσκολίες που προαναφέρθηκαν για την αναγνώριση ως υποκειμένων τους προσώπων που ακόμη δεν υπάρχουν, είτε θα χρειασθεί να επεκτείνουμε την προβληματική δικών μας δικαιωμάτων και συμφερόντων. Υπό το τελευταίο αυτό πρίσμα, θα υποθέταμε π.χ. ότι οι μελλοντικές γενιές μας ενδιαφέρουν κατά το μέτρο που μας ενδιαφέρει η δική μας αναπαραγωγή και ότι η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί συμφέρον των παιδιών μας, των δικών τους παιδιών κ.ο.κ. *ad infinitum*, ως τέτοιο δε είναι εν τέλει προέκταση του δικού μας ατομικού συμφέροντος.

Σε κάθε περίπτωση, στην προβληματική αυτή είναι κρίσιμο να διαχωρίσουμε τα ηθικά από τα νομικά δικαιώματα και συμφέροντα: τα πρώτα έχουν πολύ μεγαλύτερη εμβέλεια, έστω και αν η πρακτική επιδίωξή τους δεν εξασφαλίζεται το ίδιο αποτελεσματικά.

Από θρησκευολογική άποψη, τέλος, η φιλοσοφία των μονοθεϊστικών θρησκειών είναι ανθρωποκεντρική, καθώς ο άνθρωπος θεωρείται η κορυφή της Δημιουργίας και της ιεραρχίας των ζωντανών οργανισμών. Πρόκειται, κατά βάση, για την προσέγγιση του «δημιουργισμού» (creationism), που συχνά οδηγεί στην αντίληψη ότι το είδος μας έχει απόλυτη εξουσία απέναντι στη φύση.

Ωστόσο από πολλούς θεολόγους η εξουσία αυτή ερμηνεύεται και ως ευθύνη για τη συνετή διαχείριση και προστασία του περιβάλλοντος κυρίως ως ευθύνη απέναντι στις μελλοντικές γενιές (Ζηζιούλας, 1992). Η προσέγγιση αυτή εμπνέει, μάλιστα, συγκεκριμένες πρωτοβουλίες στο πλαίσιο μιας περισσότερο ενεργού δραστηριότητας χριστιανικών δογμάτων και εκκλησιών, όπως δείχνει ιδίως το παράδειγμα του Οικουμενικού Πατριάρχη.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Στα παραπάνω ζητήματα το δίκαιο προσπαθεί να χαράξει ορισμένες κατευθύνσεις, με την παραγωγή κυρίως διεθνών, αλλά και εθνικών νομοθετημάτων. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια περιγραφή αυτών των κατευθύνσεων.

I Διεθνές δίκαιο

I. Η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα (Σύμβαση του Rio de Janeiro, 1991) και το Πρωτόκολλο για τη Βιοασφάλεια (Πρωτόκολλο της Καρθαγένης, 2000)

Η προστασία της βιοποικιλότητας στον πλανήτη, με τη λήψη συγκεκριμένων δεσμευτικών μέτρων είναι το αντικείμενο αυτού του θεμελιώδους νομοθετήματος στην περιοχή που μας ενδιαφέρει, της Σύμβασης του Rio, που θεσπίστηκε με πρωτοβουλία του ΟΗΕ.

Η Σύμβαση καθιερώνει ορισμένες αρχές για τη διαχείριση της βιοποικιλότητας, όπως, ιδίως, την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης (την οποία εξειδικεύει το γνωστό πρόγραμμα δράσης Agenda 21), την αρχή της προφύλαξης (precautionary principle) και την αρχή της διατήρησης των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων στη διαχείριση των γενετικών πόρων. Η Σύμβαση έχει κυρωθεί τόσο από την Ε.Ε. όσο και από τη χώρα μας (με τον ν. 2204/1994).

Ειδικά ως προς την «αρχή της προφύλαξης», αυτή επιβάλλει ένα όριο στη βιοτεχνολογική έρευνα, ακόμη και στην περίπτωση που παραμένει αβέβαιο το ενδεχόμενο κινδύνων για το περιβάλλον και την υγεία. Υπό την έννοια αυτή, η αρχή διαφοροποιείται – προς το συντηρητικότερο – από την «αρχή της πρόληψης» (prevention principle), κατά την οποία όρια επιβάλλονται μόνον εφ' όσον διαπιστώνεται πολύ υψηλή πιθανότητα κινδύνων. Η αρχή της προφύλαξης έχει γενικότερα καθιερωθεί ιδιαίτερα στο δίκαιο που διέπει τη σύγχρονη βιοτεχνολογία.

Το αντικείμενο του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης είναι πιο ειδικό και αναφέρεται στην ασφαλή διακίνηση και χρήση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών για την προστασία του περιβάλλοντος και της υγείας. Το κείμενο αυτό κυρώθηκε με τον ν. 3233/2004.

II. Άλλες Συμβάσεις

Υπάρχουν αρκετά νομοθετήματα του διεθνούς δικαίου, που καλύπτουν ειδικά θέματα προστασίας της βιοποικιλότητας και έχουν δεσμευτική ισχύ. Τα κυριότερα που μας ενδιαφέρουν εδώ είναι:

- Η Σύμβαση για την προστασία των υγροτόπων διεθνούς ενδιαφέροντος (Σύμβαση Ραμσάρ 1971, ν.δ. 191/1974), όπως ισχύει μετά τις τροποποιήσεις της (Παρίσι 1982, ν. 1751/1988, Regina Καναδά 1987, ν. 1950/1991)
- Η Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς (Σύμβαση Παρισίων 1972, ν. 1126/1981)
- Η Σύμβαση για την προστασία των φυτών (Σύμβαση Ρώμης 1951, ν. 2014/1992)
- Η Συμφωνία Τροπικής Ξυλείας (Συμφωνία Γενεύης 1983, ν. 1761/1988)
- Η Σύμβαση για το εμπόριο της υπό εξαφάνιση άγριας πανίδας και χλωρίδας (Συμφωνία Ουάσιγκτον 1973, ν. 2055/1992)
- Η Σύμβαση για τη διατήρηση της άγριας ζωής και του περιβάλλοντος της Ευρώπης (Σύμβαση της Βέρνης 1979, ν. 1335/1983)
- Η Σύμβαση για τη διατήρηση των αποδημητικών πτηνών της άγριας πανίδας (Σύμβαση Βόννης 1979, ν. 2719/1999).

«Περιφερειακά» θέματα για τη διαχείριση του βιολογικού πλούτου – όπως η προστασία φυσικών πόρων (νερό), η ρύπανση και η χρήση μορφών ενέργειας, καλύπτονται επίσης από ειδικές διεθνείς Συμβάσεις.

III. Μη δεσμευτικά κείμενα

Σημαντικά μη δεσμευτικά νομοθετήματα του διεθνούς δικαίου για το θέμα είναι η Διακήρυξη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον (1972), όπου για πρώτη φορά αναγνωρίζεται ρητά το καθήκον απέναντι στις μελλοντικές γενιές, καθώς και η ήδη αναφερθείσα Διακήρυξη της UNESCO για τις ευθύνες των σημερινών απέναντι στις μελλοντικές γενιές (1997).

2 Δίκαιο Ε.Ε.

Το δίκαιο της Ε.Ε. (που ισχύει ως εσωτερικό μας δίκαιο) είναι επίσης λεπτομερές.

Το άρθρ. 6 της Συνθήκης αναφέρεται ρητά στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, ενώ το άρθρ. 174 για το περιβάλλον διακηρύττει ως στόχο «τη συνετή και ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων» και αναφέρεται στην αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, στην επανόρθωση των καταστροφών κατά προτεραιότητα στην πηγή και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».

Σε ειδικές περιοχές υπάρχει μεταξύ άλλων, ιδίως, λεπτομερής νομοθεσία για την προστασία οικοσυστημάτων (Οδηγία 92/43, που θεμελιώνει το δίκτυο Natura 2000), ειδών (Οδηγία 79/409/ΕΟΚ για τα άγρια πτηνά) καθώς και για την παραγωγή και διακίνηση γενετικά τροποποιημένων μικροοργανισμών και οργανισμών (Κανονισμοί 1829, 1830/2003, Οδηγίες 98/81, 2001/18).

3 Ελληνική νομοθεσία

Με την αναθεώρηση του 2001, στο σχετικό με το περιβάλλον άρθρο 24 του Συντάγματος προστέθηκε ρητά η «αρχή της αειφορίας» (βιώσιμη ανάπτυξη), την οποία επικαλείται συχνά και η νομολογία του ΣτΕ, όπως και την αρχή της πρόληψης, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Ο ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί το βασικό κείμενο της εθνικής μας νομοθεσίας, που εξειδικεύει τις επιταγές του Συντάγματος. Εκεί ορίζονται μεταξύ των στόχων «η διασφάλιση της δυνατότητας ανανέωσης των φυσικών πόρων και η ορθολογική αξιοποίηση των μη ανανεώσιμων ή σπάνιων», όπως και «η διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας των φυσικών οικοσυστημάτων και η διασφάλιση της αναπαραγωγικής τους ικανότητας». Στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνονται μέτρα για την προστασία της εγχώριας χλωρίδας και πανίδας, αλλά και για τη διαχείριση φυσικών πόρων.

Οι ν. 743/1977 για το θαλάσσιο περιβάλλον και 998/1979 για την προστασία των δασών καλύπτουν επίσης θέματα διαχείρισης βιολογικών πόρων.

Στο μεγαλύτερο μέρος του, πάντως, το ελληνικό δίκαιο περιλαμβάνει νομοθεσία που ενσωματώνει διεθνές ή κοινοτικό δίκαιο.

Προβλήματα συγκεκριμένης εφαρμογής αυτής της νομοθεσίας εντοπίζονται σε μεγάλη έκταση, όπως αποδεικνύεται με επίσημο τρόπο τόσο από τη νομολογία του

αρμόδιου Ε' Τμήματος του ΣτΕ⁶ όσο και από σχετικές εκθέσεις του Κύκλου Περιβάλλοντος του Συνηγούρου του Πολίτη. Για τα προβλήματα αυτά γίνεται ειδική αναφορά στις Προτάσεις του παρόντος.

⁶ Βλ., εντελώς ενδεικτικά, ΣτΕ 2304/95 (για τα εθνικά πάρκα), 4950 - 4953/95 (άγρια πανίδα/χλωρίδα), 1184/96 (ευπαθή οικοσυστήματα), 1821/95, 3067/01, 3135/02, 2601 – 2603/05 (προστασία χελώνας caretta – caretta) κ.λπ.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΕΙΑ

1 Η κοινωνική παράμετρος

Η σχεδίαση, η κοινωνική αποδοχή και η αποτελεσματικότητα οποιασδήποτε πολιτικής για την προστασία της βιοποικιλότητας και του περιβάλλοντος εν γένει επηρεάζεται άμεσα από τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση. Η θέση που κατέχει το περιβάλλον στην προσωπική ιεράρχηση αξιών και στη συνείδηση κάθε ατόμου καθορίζει και τη στάση του απέναντι στις προτεινόμενες πολιτικές. Η σχέση αυτή δεν είναι ενιαία για όλους, θα μπορούσε όμως κανείς να εντοπίσει κοινά χαρακτηριστικά σε συγκεκριμένες ομάδες όπως αυτές προσδιορίζονται από παράγοντες όπως ο τόπος κατοικίας, η απασχόληση, οι επιλογές σε σχέση με το περιβάλλον στην καθημερινότητα και οι λόγοι που τους οδήγησαν στις επιλογές αυτές. Η θέση του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας στην αξιακή ιεράρχηση του ατόμου και η σχέση του εν γένει με τη φύση καταγράφεται τόσο στις επιλογές στην εργασία και την καθημερινότητα (π.χ. επιλογή εντατικής, ολοκληρωμένης ή βιολογικής γεωργίας) όσο και στα διαφορετικά κίνητρα που οδηγούν στις ίδιες επιλογές (π.χ. η εφαρμογή αποδοτικότερων συστημάτων άρδευσης στη γεωργία μπορεί να πηγάζει από συνειδητή προσπάθεια προστασίας των υδάτινων πόρων ή από τη διεκδίκηση επιδοτήσεων).

Σύμφωνα με το ευρωβαρόμετρο οι Έλληνες ενδιαφέρονται σε μεγάλο βαθμό για το περιβάλλον. Όμως ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη υπάρχει μεγάλη διαφορά. Θα πρέπει να αναζητηθούν και να αναλυθούν οι αιτίες που υποβαθμίζουν στην πράξη το περιβάλλον στη συνείδηση των πολιτών της χώρας μας.

Πάντως, στο πεδίο της κοινωνίας των πολιτών, η δράση Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων περιβαλλοντικής κατεύθυνσης στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα σημαντική για την αφύπνιση των πολιτών και τις πιέσεις που ασκούν στην κρατική πολιτική.

Μετά από τις καταστροφικές πυρκαγιές του 2007 και τις τραγικές επιπτώσεις τους, παρατηρείται μια μεγάλη αύξηση στον αριθμό των εθελοντών αλλά και στην ποιότητα της εθελοντικής δραστηριότητας και ακτιβισμού (κατά την εκτίμηση της WWF).

Πλήθος ΜΚΟ δραστηριοποιούνται στη χώρα μας⁷ έχοντας είτε ευρύ αντικείμενο (π.χ. WWF, Greenpeace κ.α.) είτε επικεντρωμένο σε δράσεις προστασίας συγκεκριμένων ειδών ή περιοχών (Αρκτούρος, Καλλιστώ κ.α.).

2 Η στάση της Πολιτείας

1. Εθνικές πολιτικές για την προστασία της βιοποικιλότητας

Στη χώρα μας η χάραξη της πολιτικής για το περιβάλλον, εν γένει, συντονίζεται από το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ).

Η συνύπαρξη του τομέα του περιβάλλοντος με αυτόν των δημοσίων έργων στο ίδιο υπουργείο είναι μοναδική περίπτωση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι κυβερνήσεις όλων των υπολοίπων κρατών μελών περιλαμβάνουν ανεξάρτητα υπουργεία περιβάλλοντος που σε κάποιες περιπτώσεις εντάσσουν στα χαρτοφυλάκιά τους και τομείς όπως η ανάπτυξη της υπαίθρου, η αλιεία ή η δημόσια υγεία. Ενδεχομένως η συνύπαρξη αυτή και η σχετική βαρύτητα που δίνεται, διαχρονικά, στον τομέα του περιβάλλοντος σε σχέση με τους άλλους τομείς του υπουργείου είναι ενδεικτική της θέσης του περιβάλλοντος στην ιεραρχία των προτεραιοτήτων της Πολιτείας συνολικά.

Στο πλαίσιο του ΥΠΕΧΩΔΕ, υπεύθυνη για την περιβαλλοντική πολιτική είναι η Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος με επικεφαλής τον Υφυπουργό Περιβάλλοντος. Η χάραξη της εθνικής περιβαλλοντικής πολιτικής επικουρείται από το Εθνικό Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ). Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον» και Αειφόρος Ανάπτυξη (ΕΠΠΕΡΑΑ) για το 2007-2013 θέτει τους στόχους και τη στρατηγική της κυβερνητικής πολιτικής για το περιβάλλον. Ανάμεσα στους στόχους περιλαμβάνονται και ζητήματα προστασίας της βιοποικιλότητας.

Το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (ΥΑΑΤ) έχει μεγάλο μερίδιο στην εφαρμογή περιβαλλοντικής πολιτικής, καθώς καλείται να θέσει τους κανόνες για την αγροτική δραστηριότητα και να επιβλέψει την εφαρμογή τους.

⁷ Πλήρης κατάλογος των περιβαλλοντικών ΜΚΟ υπάρχει στον ιστοτόπο του ΥΠΕΧΩΔΕ και καταρτίστηκε από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), στα πλαίσια σχετικής μελέτης που χρηματοδοτήθηκε από το ΥΠΕΧΩΔΕ, στη διεύθυνση: http://www.minenv.gr/3/33/332/33201/3320113/g3320113_0.html

Το κυριότερο ίσως μέσο προώθησης της περιβαλλοντικής πολιτικής στην αγροτική παραγωγή είναι η *Πολλαπλή Συμμόρφωση*⁸, αρχή σύμφωνα με την οποία απαραίτητη προϋπόθεση για να επωφεληθούν οι παραγωγοί από επιδοτήσεις είναι να λαμβάνουν συγκεκριμένα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος. Το ΥΑΑΤ έχει εκδώσει επιπλέον και κώδικες ορθής Γεωργικής Πρακτικής⁹ που επίσης συμπεριλαμβάνουν μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας ειδικότερα και αποτελούν κανόνες τους οποίους συνιστάται να ακολουθούν όλοι οι αγρότες της χώρας και υποχρεούνται να τηρούν όσοι λαμβάνουν ενισχύσεις από το πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης.

Επιπλέον των υποχρεωτικών αυτών μέτρων, το Υπουργείο προωθεί καλλιεργητικές μεθόδους που μειώνουν ακόμα περισσότερο τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις όπως η ολοκληρωμένη διαχείριση και η βιολογική γεωργία (περιλαμβάνεται και η κτηνοτροφία), πρακτικών που για να αναγνωριστούν ως τέτοιες απαιτούν, μεταξύ άλλων, την εκπόνηση εξειδικευμένων μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Μέσω διαπιστευμένων οργανισμών τα προϊόντα που παράγονται σύμφωνα με τις προϋποθέσεις είτε της ολοκληρωμένης διαχείρισης είτε της βιολογικής καλλιέργειας πιστοποιούνται. Ο AGROCERT, Οργανισμός Πιστοποίησης και Επίβλεψης Γεωργικών Προϊόντων (Ο.Π.Ε.Γ.Ε.Π.) καθορίζει τα πρότυπα και επιβλέπει τη διαδικασία πιστοποίησης μέσω της διαπίστευσης και επίβλεψης των φορέων πιστοποίησης. Τα προϊόντα που πληρούν τις προϋποθέσεις της ολοκληρωμένης διαχείρισης έχουν σήμα AGRO ενώ αντίστοιχα σήμα από τους διαπιστευμένους φορείς πιστοποίησης έχουν και τα προϊόντα βιολογικής γεωργίας¹⁰.

II. Η συμμετοχή σε υπερεθνικές και διεθνείς πολιτικές

Πάντως, η περιβαλλοντική πολιτική της χώρας μας ακολουθεί κατά κύριο λόγο τις Οδηγίες της ΕΕ, χωρίς να επιδεικνύει ιδιαίτερες καινοτομίες ή πρωτοβουλίες.

⁸ Από το 2005 η Πολλαπλή Συμμόρφωση είναι υποχρεωτική. Κανονισμός αριθ. 1782/2003 του Συμβουλίου και κανονισμός αριθ. 796/2004 της Επιτροπής. Οδηγός εφαρμογής για τους αγρότες διατίθεται από το ΥΑΑΤ και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση:

http://www.minagric.gr/greek/agro_pol/KAP/CC_Manual_Final.pdf

⁹ ΚΥΑ 125347/568/20-1-2004 (ΦΕΚ 142/Β'/29-1-04). Οι Κώδικες είναι διαθέσιμοι στην ιστοσελίδα του ΥΑΑΤ: <http://www.minagric.gr/greek/EPAA/INDEX%201/INDEX%201.htm>

¹⁰ Αναλυτικότερα και κατάλογοι φορέων πιστοποίησης και γεωργικών συμβούλων στον επίσημο ιστοτόπο του ΟΠΕΓΕΠ: www.agrocert.gr

Η Ελλάδα συμμετέχει σε ευρωπαϊκές και άλλες διεθνείς δράσεις για την προστασία της βιοποικιλότητας μεταξύ των οποίων το δίκτυο Natura 2000 και το Σχέδιο Δράσης για τη Μεσόγειο του Προγράμματος για το Περιβάλλον των Ηνωμένων Εθνών.

α. Δίκτυο Natura 2000

Η Ελληνική Πολιτεία έχει θεσμοθετήσει από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα την προστασία κάποιων περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ή οικολογικής σημασίας (εθνικοί δρυμοί, κατά κύριο λόγο). Πρόσφατα, η πιο σημαντική και συστηματική παρέμβαση για τη διατήρηση του βιολογικού πλούτου επιχειρείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση με τις Οδηγίες που προαναφέρθηκαν για την προστασία της βιοποικιλότητας και τη σύσταση του δικτύου προστατευόμενων περιοχών Natura 2000.

Στο πλαίσιο του δικτύου χαρτογραφήθηκαν περιοχές συγκεκριμένης «οικολογικής αξίας», οριοθετήθηκαν δηλαδή τοποθεσίες που προσφέρουν τις κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες για την υποστήριξη ορισμένων ειδών και χαρακτηρίστηκαν ως προστατευόμενες περιοχές. Οι περιοχές αυτές τελούν υπό ιδιαίτερο καθεστώς και οι δραστηριότητες που επιτρέπονται σε αυτές αποφασίζονται με γνώμονα την προστασία των εκάστοτε συγκεκριμένων οικολογικών αξιών. Στόχος της Ε.Ε. είναι να σταματήσει η μείωση της βιοποικιλότητας στα κράτη μέλη μέχρι το 2010.

β. Σχέδιο Δράσης για τη Μεσόγειο

Η διατήρηση των οικοσυστημάτων της Μεσογείου είναι ιδιαίτερα σημαντική, εάν υπολογίσει κανείς ότι οι περιβαλλοντικές αλλαγές λόγω της ανθρώπινης δραστηριότητας που έχει υποστεί η περιοχή είναι οι δραματικότερες από κάθε άλλη περιοχή του πλανήτη (Groves, 1998).

Λόγω της σημασίας των μεσογειακών οικοσυστημάτων, το 1975 16 χώρες της Μεσογείου και η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησαν το Πλάνο Δράσης για τη Μεσόγειο στο πλαίσιο του Προγράμματος για το Περιβάλλον των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Environmental Programme-Mediterranean Action Plan UNEP-MAP¹¹) που

¹¹ Βλ. www.unepmap.org.

στόχο είχε αρχικά την προστασία της Μεσογείου Θάλασσας από τη ρύπανση. Σήμερα συμμετέχουν 21 χώρες και η Ε.Ε. Οι δραστηριότητές του προγράμματος έχουν επεκταθεί και στην ολοκληρωμένη αντιμετώπιση των προβλημάτων των παράκτιων ζωνών ανάπτυξης, στοχεύοντας στη μελέτη των προβλημάτων και στην παροχή βοήθειας προς τις κυβερνήσεις για τη χάραξη πολιτικών ανάπτυξης φιλικών προς το περιβάλλον.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1 Γενική περιβαλλοντική πολιτική και προστασία της βιοποικιλότητας

I. Θέσπιση υπουργείου Περιβάλλοντος

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αλλά και η Βουλή των Ελλήνων έχουν αναγνωρίσει τον τομέα του περιβάλλοντος ως τομέα αυτοτελούς χάραξης πολιτικής, ορίζοντας ειδικό επίτροπο Περιβάλλοντος η πρώτη και Ειδική Μόνιμη Επιτροπή για την Προστασία του Περιβάλλοντος η δεύτερη. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, όπως σημειώθηκε, στο πλαίσιο της κυβέρνησης δεν υπάρχει ανεξάρτητο υπουργείο περιβάλλοντος.

Το πλεονέκτημα της ένταξης του νυν υφυπουργείου Περιβάλλοντος και Χωροταξίας στο ΥΠΕΧΩΔΕ είναι ότι ανήκει σε ένα ισχυρό υπουργείο. Το μειονέκτημα είναι ότι, εκ των πραγμάτων, ο τομέας των δημοσίων έργων υπερίσχυε και εξακολουθεί να υπερισχύει στον καθορισμό των προτεραιοτήτων του υπουργείου.

Υπάρχει το επιχείρημα ότι ένα χωριστό υπουργείο περιβάλλοντος ίσως βρεθεί χαμηλά στην κυβερνητική ιεραρχία, με συνέπεια την ουσιαστική αδυναμία αποτελεσματικών πρωτοβουλιών. Το επιχείρημα αυτό δεν είναι πειστικό, καθώς παραβλέπει ότι ήδη στο συμβολικό επίπεδο της πολιτικής, η προστασία του περιβάλλοντος επηρεάζει πλέον έντονα τις πολιτικές συμπεριφορές τόσο των πολιτών όσο και των ίδιων των πολιτικών. Με αυτό κυρίως το δεδομένο, πρέπει να αξιολογηθούν τόσο η δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών που δε θα συγκρούονται πλέον με συμφέροντα εντός του ίδιου υπουργείου, όσο και η ξεκάθαρη ευθύνη που θα αναλαμβάνει ο εκάστοτε υπουργός στο πλαίσιο του κυβερνητικού σχήματος. Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, η ιδέα της θέσπισης αυτοτελούς υπουργείου Περιβάλλοντος χρειάζεται να απασχολήσει άμεσα.

II. Περιβάλλον και οικονομική κρίση

Σε διεθνές επίπεδο, οι παρούσες συνθήκες ύφεσης της παγκόσμιας οικονομίας ήδη επιχειρείται να χρησιμοποιηθούν ως άλλοθι για τον υποβιβασμό των ζητημάτων προστασίας του περιβάλλοντος. Έτσι, από ορισμένους οικονομολόγους και

πολιτικούς υποστηρίζεται ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για «ζητήματα πολυτελείας» που θα πρέπει να μείνουν στο περιθώριο μέχρι την ανάκαμψη από την κρίση.

Σε αντίθεση με τη λογική αυτή, ίσως η ύφεση είναι μια ευκαιρία να επαναπροσδιορισθεί η έννοια της «ανάπτυξης». Να αναγνωρισθεί, δηλαδή, η ποιότητα του περιβάλλοντος, και κατ' επέκταση η προστασία του, ως μια αδιαπραγμάτευτη αξία, ένα αναγκαίο στοιχείο της ανάπτυξης.

Θα χρειασθεί, γι' αυτό, η εντατικότερη προβολή των θεμάτων περιβαλλοντικής πολιτικής και σχετικών δράσεων, ώστε να επιτευχθεί η αναβάθμιση της προτεραιότητας των ζητημάτων προστασίας του περιβάλλοντος γενικότερα και της βιοποικιλότητας ειδικότερα. Κρίσιμης σημασίας είναι εδώ η ενθάρρυνση από το κράτος επιχειρηματικών πρωτοβουλιών με αντικείμενο στοχευμένες δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος.

III. Το πρόβλημα του ελέγχου

Η αντίληψη της προστασίας του περιβάλλοντος ως «τοπικής υπόθεσης» - με συνέπεια την ανάθεση ελεγκτικών αρμοδιοτήτων κυρίως σε φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης - δεν ανταποκρίνεται πλέον στις άμεσες ανάγκες αποτροπής βλαβών μεγάλης έκτασης, που ήδη παρατηρούνται με αυξανόμενη συχνότητα και στη χώρα μας. Συχνά διαπιστώνονται πρακτικές σοβαρής κακοδιοίκησης σε θέματα περιβάλλοντος με ευθύνη τοπικών αρχών. Το κράτος πρέπει να αναλάβει την κύρια ευθύνη του ελέγχου με τις κεντρικές και αποκεντρωμένες υπηρεσίες του. Στο πνεύμα αυτό είναι ανάγκη να αναμορφωθεί κατάλληλα η σχετική νομοθεσία.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχει επίσης το πρόβλημα της ουσιαστικής αδυναμίας του αρμόδιου για το περιβάλλον Ε' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας να προχωρεί σε τεχνική αξιολόγηση της ακρίβειας των υποβαλλόμενων από δημόσιους φορείς μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ιδίως για δημόσια έργα). Οι μελέτες αυτές περιλαμβάνουν και κεφάλαια για την προστασία της βιοποικιλότητας, ωστόσο το δικαστήριο δεν μπορεί να υπεισέλθει σε τεχνικό έλεγχο, αρκούμενο απλώς σε έλεγχο των τυπικών στοιχείων της μελέτης.

Η εμπάθυνση του ελέγχου θα μπορούσε να επιτευχθεί είτε με τη συνδρομή “*amici curiae*” (τεχνικών «συμβούλων» του δικαστηρίου, χωρίς ψήφο, από επιστημονικούς

φορείς, περιβαλλοντικές ΜΚΟ κ.λπ.) είτε με τη λειτουργία μόνιμου σώματος πραγματογνωμόνων για περιβαλλοντικά θέματα.

2 Ειδικά ζητήματα προστασίας της βιοποικιλότητας

I. Γνώση της ελληνικής βιοποικιλότητας

Όπως δηλώνεται, υπάρχει μόνον αποσπασματική και «στατική» καταγραφή των ειδών της ελληνικής φύσης (π.χ. από το ΕΘΙΑΓΕ, το Ίδρυμα Γουλανδρή, την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία και άλλες περιβαλλοντικές ΜΚΟ). Το ΥΠΕΧΩΔΕ έχει χρηματοδοτήσει σχετική έρευνα, ωστόσο υπάρχουν μεγάλα κενά (ιδίως όσον αφορά τη θαλάσσια βιοποικιλότητα της χώρας μας). Η λεπτομερής καταγραφή των ειδών και η συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών που συμβαίνουν στα ενδιαιτήματα, τους πληθυσμούς κ.λπ. είναι αναγκαία για την προστασία της βιοποικιλότητας.

Εν όψει αυτού πρέπει να αναλάβει συγκεκριμένος οργανισμός τον συντονισμό ειδικά του έργου όχι μόνον της καταγραφής, αλλά και της παρακολούθησης των εγχώριων ειδών (κατάλληλο θα ήταν, π.χ., το Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων / Υγροτόπων), σε συνεργασία με ακαδημαϊκούς φορείς και περιβαλλοντικές οργανώσεις.

II. Προστατευόμενες περιοχές (ιδίως περιοχές Natura)

Στις περιοχές αυτές εντοπίζεται μεγάλη βιοποικιλότητα (χλωρίδα και πανίδα). Διαπιστώνονται δύο κατηγορίες προβλημάτων:

α) Κανονιστικά κενά

- Υπάρχει έλλειψη σαφούς οριοθέτησης πολλών τέτοιων περιοχών
- Είναι ελλιπέστατη η καταγραφή θαλάσσιων ευαίσθητων οικοσυστημάτων
- Σε πολλές περιοχές δεν έχουν ακόμη καθορισθεί επιτρεπόμενες δραστηριότητες, με συνέπεια την επικράτηση εντελώς αυθαίρετων παρεμβάσεων

β) Προβλήματα αποτελεσματικού ελέγχου

Η φύλαξη των περιοχών αυτών δεν εξασφαλίζεται επαρκώς στην πράξη από τις αρμόδιες αρχές (αστυνομία, δασαρχεία, αγροφυλακή, λιμενικό κ.λπ.), ιδίως όσον αφορά την πρόληψη καταστροφών, κυρίως όμως οι φορείς διαχείρισή τους δεν έχουν σαφείς ελεγκτικές αρμοδιότητες. Αξίζει πάντως να σημειωθεί η πιλοτική λειτουργία (στο Πρωτοδικείο Πειραιώς) εισαγγελέα αποκλειστικά αρμόδιου για θέματα περιβάλλοντος.

Οι φορείς διαχείρισης των περιοχών είναι ανάγκη να έχουν ορισμένο εκτελεστικό ρόλο, είτε αυτοτελή είτε σε συνεργασία με τις σημερινές διωκτικές αρχές (συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας να απευθύνουν εντολές στις τελευταίες). Ο θεσμός του εισαγγελέα περιβάλλοντος θα ήταν καλό να γενικευθεί.

III. Επιπτώσεις Γεωργίας και Κτηνοτροφίας στη βιοποικιλότητα

α) Προβλήματα από την καλλιεργητική πρακτική

Η γεωργοκτηνοτροφική δραστηριότητα, κυρίως λόγω της εδαφικής της έντασης έχει μεγάλη επιρροή στη βιοποικιλότητα, η οποία συχνά είναι αρνητική, κυρίως λόγω των εντατικών καλλιεργητικών πρακτικών, όταν μάλιστα υπάρχει παρεκτροπή από τους κανόνες ορθής καλλιεργητικής πρακτικής.

Είναι αναγκαίος ο αυστηρότερος έλεγχος των καλλιεργητικών πρακτικών και η εξασφάλιση της τήρησης των κανόνων ασφαλείας από τις υπηρεσίες του Υπ. Αγροτικής Ανάπτυξης. Χρειάζεται επίσης να θεσπισθούν κίνητρα, από το Υπ. Αγροτικής Ανάπτυξης για την υιοθέτηση πρακτικών που μειώνουν τις άμεσες και έμμεσες αρνητικές επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα¹². Θεσμοί όπως η προώθηση της ολοκληρωμένης διαχείρισης μέσω της πιστοποίησης γεωργικών προϊόντων διαδικασιών με το σήμα AGRO ή την προώθηση των βιολογικών καλλιεργειών και

¹² Αποκλείσεις από την ορθή καλλιεργητική πρακτική και την ισχύουσα νομοθεσία καταγράφεται από προσφυγές πολιτών στο Συνήγορο του Πολίτη (ΣτΠ), στον Κύκλο Ποιότητας Ζωής. Μεταξύ των προσφυγών ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση αεροψεκασμών στην Κέρκυρα για την καταπολέμηση του δάκου της ελιάς. Αυτού του τύπου η καταπολέμηση έχει απαγορευθεί βάσει Εθνικής και Κοινοτικής νομοθεσίας και αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας. Επιτράπηκε η διενέργεια αεροψεκασμών κατ' εξαίρεση για την Κέρκυρα με ειδική υπουργική απόφαση τα έτη 1999-2002 και, σύμφωνα με το ΣτΠ, μη σύννομα και οδηγώντας σε σοβαρές πράξεις κακοδιοίκησης. (αναφορές στο ΣτΠ 11327/08.11.99 και 16517/06.11.00)

της σχετικής πιστοποίησης των προϊόντων θεωρούμε ότι κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση.

β) Προστασία της γεωργικής βιοποικιλότητας

Οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις ιδίως εντατικών μονοκαλλιεργειών μπορούν να περιοριστούν και με την αξιοποίηση τοπικών ποικιλιών και φυλών. Υπάρχει ήδη κρατική τράπεζα διατήρησης τοπικών ποικιλιών, του ΕΘΙΑΓΕ Θεσσαλονίκης, αλλά και τράπεζες ΜΚΟ (Τράπεζα Σπόρων Αιγαίου του Ινστιτούτου «Αρχιπέλαγος», το Δίκτυο για τη Βιοποικιλότητα και την Οικολογία στη Γεωργία «Αιγίλοπας» και η ΜΚΟ «Πελίτι»). Επίσης λειτουργούν και τοπικοί σύλλογοι πολιτών που έχουν στόχο την ανταλλαγή σπόρων, καλλιέργεια και εμπορία τοπικών ποικιλιών.

Είναι αναγκαία η προστασία της γεωργικής βιοποικιλότητας με τη στήριξη της προσπάθειας ταυτοποίησης και διατήρησης των τοπικών ποικιλιών και κίνητρα για την καλλιέργειά τους σε κατάλληλα περιβάλλοντα. Χρειάζεται επίσης να προωθηθεί η αξιοποίηση των υπαρχόντων ανεπίσημων δικτύων πολλαπλασιασμού και εμπορίας τοπικών ποικιλιών και φυλών.

IV. Προβλήματα χρήσης γης

Ένα σοβαρότατο πρόβλημα για την προστασία της βιοποικιλότητας είναι οι αλλαγές στη χρήση γης τόσο από δασική/ λιβαδική σε γεωργική όσο και από γεωργική σε αστική / οικοδομήσιμη. Ενώ υπάρχει ορισμένη χρήση γης, η μετατροπή της χρήσης μιας συγκεκριμένης έκτασης είναι σχετικά απλή διαδικασία με αποτέλεσμα μικρής ή μεγάλης κλίμακας αλλαγές χωρίς στρατηγικό σχεδιασμό.

Χρειάζεται κεντρικός, λεπτομερής και σταθερός σχεδιασμός χρήσεων γης με συγκεκριμένα κριτήρια και ουσιαστική προστασία από αυθαιρεσίες¹³. Η προστασία

¹³ Η ελαστικότητα στον προσδιορισμό χρήσεων γης οδηγεί συχνά στην καταστροφή βιοτόπων ή υδροτόπων, ιδιαιτέρως εάν δεν έχουν ειδικό καθεστώς προστασίας. Χαρακτηριστική είναι περίπτωση που εξετάστηκε από το ΣτΠ ύστερα από σχετική προσφυγή για βιότοπο στον οικισμό Πόρτο στην Τήνο. Στην περιοχή αυτή τα όρια του οικισμού δεν ήταν σαφή και ο βιότοπος δεν ήταν οριοθετημένος

της βιοποικιλότητας και η ποιότητα του περιβάλλοντος γενικότερα θα πρέπει να είναι ένα κριτήριο τουλάχιστον ισότιμο με κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που λαμβάνονται υπόψη για τις μεταβολές χρήσης γης. Τον σχεδιασμό αυτόν μπορεί να εξασφαλίσει μόνον ένα Εθνικό Χωροταξικό Σχέδιο, που πρέπει να καλύπτει το σύνολο του εδάφους της επικράτειας.

V. Ευαισθητοποίηση του κοινού

Η απλή ενημέρωση στα σχολεία για την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας δεν είναι αποτελεσματική, καθώς δεν αρκεί για να «κινητοποιήσει» τους αποδέκτες της.

Το ΥΠΕΧΩΔΕ, σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας πρέπει να ενθαρρύνει προγράμματα εθελοντισμού για συγκεκριμένες δράσεις, αφενός γνωριμίας με τη φύση, και αφετέρου προστασίας της. Καταλληλότεροι οργανωτές τέτοιων πρωτοβουλιών είναι οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ, καθώς οι ίδιες βασίζονται στον εθελοντισμό.

με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί παράνομη οικοδομική δραστηριότητα και μάλιστα παρά τις καταδικαστικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας που όριζαν την κατεδάφιση οικημάτων. Σήμερα η έντονη ανοικοδόμηση έχει αλλοιώσει το βιότοπο σε τέτοιο βαθμό ώστε είναι πλέον δυσχερής η αναγνώριση των ιδιοτήτων του που συνηγορούσαν στην προστασία του. (Υπόθεση 20671/27.11.2003 του ΣτΠ)

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε θερμά για ιδιαίτερα χρήσιμες συζητήσεις, για τη βοήθεια και το πληροφοριακό υλικό που μας παρείχαν:

τον Καθηγητή **Α. Λουλούδη**, Αντιπρύτανη του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΓΠΑ), τον Καθηγητή **Νίκο Μπεόπουλο** του τμήματος Αγροτικής Οικονομίας του ΓΠΑ, τον Καθηγητή **Αναστάσιο Λεγάκι** του Τμήματος Βιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον κ. **Κ. Μενουδάκο**, Αντιπρόεδρο του ΣτΕ, την κα **Χ. Χατζή**, Βοηθό Συνήγορο του Πολίτη (Κύκλος Ποιότητας Ζωής), τον κ. **Χ. Τσαϊτουρίδη** και την κα. **Κ. Βλάχου**, Ειδικούς Επιστήμονες στο Συνήγορο του Πολίτη, την κα. **Θ. Νάντσου**, υπεύθυνη της Περιβαλλοντικής Πολιτικής της WWF Ελλάδος, τον κ. **Ν. Χαραλαμπίδη**, γενικό διευθυντή του Ελληνικού γραφείου της Greenpeace, τον κ. **Νικόλαο Βάγια** Διευθυντή του Οργανισμού Πιστοποίησης και Επίβλεψης Γεωργικών Προϊόντων (Ο.Π.Ε.ΓΕ.Π.), τον κ. **Αρτέμιο Χατζηαθανασίου** Γεωπόνο της Διεύθυνσης Χωροταξίας & Προστασίας Περιβάλλοντος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ι.Θ. Καλοπίσης, 2001, *Πού πάμε; Η μοιραία πορεία για την ανθρωπότητα και τη ζωή που χαράζει η δράση της εκθετικής συνάρτησης του χρόνου*, Εκδόσεις Παπαζήση, ISBN 960-02-1476-X
- Ι. Κ. Καρακώστα, 2000, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα
- ΕΚΠΑΑ, 2002, *Η Ελληνική Στρατηγική προς την Αειφόρο Ανάπτυξη: Εισαγωγικό Κείμενο*, Αθήνα
- Ελληνική Ζωολογική Εταιρεία, 1992, *Το Κόκκινο Βιβλίο των απειλούμενων Σπονδυλοζώων της Ελλάδας*
- Ι.Δ. Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου, 1992, *Η κτίση ως ευχαριστία: θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας*, σειρά «Ορθόδοξη Μαρτυρία», αρ. 44, εκδ. Ακρίτας, ISBN: 960-7006-98-4
- Ρ.Φ. Νας, 1995, *Τα Δικαιώματα της Φύσης: ιστορία της περιβαλλοντικής ηθικής*, εκδ. Θυμέλη, Αθήνα, ISBN 960-7369-03-3
- Γ. Π. Σιούτη, 2003, *Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα
- C. Chong, 2006, *Restoring the Rights of Future Generations*, Int. J. Green Economics 1, σ. 103 επ.
- R. M. Cowling, P.W. Rundel, B.B. Lamont, M.K. Arroyo and M. Adrianoutsou, 1996, *Plant diversity in Mediterranean-climate regions*, Trends in Ecology and Evolution, Vol 11(9): 362-366
- K.J. Gaston & J.I. Spicer, 2004, *"Biodiversity: an introduction"*, Blackwell Publishing, 2nd Ed., ISBN 1-4051-1857-1
- R.H. Groves, 1998, κεφάλαιο 3, συλλογική έκδοση «*Landscape Disturbance and Biodiversity in Mediterranean-Type Ecosystems*», Eds P.W. Rundel, G Montenegro and F.M. Jaksic, Ecological Studies, Vol 136, Springer-Verlag Berlin Heidelberg
- Legakis A and Spyropoulou S, 1998, *First National Report on the Convention on Biological Diversity*, ΥΠΕΧΩΔΕ, <http://www.cbd.int/doc/world/gr/gr-nr-01-en.pdf>
- H. Markl, 2005, *Η θέση του ανθρώπου στη Φύση: Εξελικτικό παρελθόν και γονιδιωματικό μέλλον*, σε: H. Stefansson (επιμ.), *Το μέλλον των βιοεπιστημών*, Ευρωπαϊκό Εργαστήριο Μοριακής Βιολογίας (EMBL), ελλ. έκδ. Πανεπ. Εκδ. Κρήτης, σ. 33 επ.
- McCann KS, 2000, *The diversity-stability debate*, Nature, 405, 228-233

- Myers N, Mittermeier RA, Mittermeier CG, da Fonseca GA, and Kent J, 2000 *Biodiversity hotspots for conservation priorities*, Nature, 403, 853-858
- V.P. Papanastasis and A. Kazaklis, 1998, *Land Use Changes and Conflicts in the Mediterranean-Type Ecosystems of Western Crete*, κεφάλαιο 8, συλλογική έκδοση Landscape Disturbance and Biodiversity in Mediterranean-Type Ecosystems. Eds P.W. Rundel, G Montenegro and F.M. Jaksic, Ecological Studies, Vol 136, Springer-Verlag Berlin Heidelberg
- E. Partridge, 1990, *On the Rights of Future Generations*, Environmental Ethics and Public Policy www.igc.org/gadfly
- R. S. Pathak, 1992, *The human rights system as a conceptual framework for environmental law*, in: E. Brown Weiss (ed.), Environmental change and international law: New challenges and dimensions, U.N. University Press, Tokyo
- P.W. Rundel, 1998, Landscape Disturbance and Biodiversity in Mediterranean-Type Ecosystems: An Overview, κεφάλαιο 1, συλλογική έκδοση Landscape Disturbance and Biodiversity in Mediterranean-Type Ecosystems. Eds P.W. Rundel, G Montenegro and F.M. Jaksic, Ecological Studies, Vol 136, Springer-Verlag Berlin Heidelberg
- Tilman D, 2000, *Causes, consequences and ethics of biodiversity*, Nature, 405, 208-211
- E.O Wilson, 1988, *Biodiversity*, National Academy Press, ISBN 0-309-01988